

Małgorzata Strzyżewska

Staroobrzędowcy tematem wystawy i sesji w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 657-661

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Strzyżewska

Starobrzędowcy tematem wystawy i sesji w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Starobrzędowcy — to grupa społeczno-wyznaniowa, która wyodrębniła się w wyniku rozłamu w rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w drugiej połowie XVII w. Wskutek prześladowań część starowierów opuściła Rosję i schroniła się w krajach ościennych. W ostatniej ćwierci XVII w. zaczęli się oni osiedlać na ziemiach Rzeczypospolitej. Natomiast w latach trzydziestych XIX w. pierwsza ich grupa pojawiła się w Prusach Wschodnich.

Już z chwilą osiedlania się na nowych terytoriach przybysze, przez swoją inność i hermetyczność, wzbudzali zainteresowanie i prowokowali do bliższego poznania. Ta fascynacja trwa, a nawet narasta. Jej owocem jest przygotowana przez Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, a dofinansowana przez Fundację im. Stefana Batorego, wystawa i sesja naukowa.

16 kwietnia 1997 r. w Domu „Gazety Olsztyńskiej” otwarta została ekspozycja „Starobrzędowcy na Mazurach i ich ikony”. Jej autorkami są mgr Grażyna Kobrzeniecka-Sikorska — komisarz oraz mgr Krystyna Wojtaszek-Markunas — aranżacja plastyczna.

Na wystawie pokazano około 200 eksponatów, w większości pochodzących z żeńskiego klasztoru pod wezwaniem Zbawiciela i Świętej Trójcy (Spas Troickij Monastyr) w Wojnowie, a obecnie znajdujących się w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Jest to jedyna w Polsce, i unikalna w świecie, kolekcja starobrzędowych ikon, ksiąg, szat zakonnych i przedmiotów liturgiczno-obrzędowych. Natomiast omawiana wystawa jest pierwszą tak dużą i pełną tejże kolekcji prezentacją.

W przeważającej części ekspozycja poświęcona jest starobrzędowcom-bezpopowcom i tylko jej końcowy fragment pokazuje pamiątki związane z przedstawicielem odłamu popowców — osiadłym w Kosewie — biskupem Ignacym Wysoczańskim.

Trzon wystawy stanowią ikony — towarzyszące starowierom od narodzin do śmierci, we wszystkich momentach i etapach ich życia, a jednocześnie stanowiące obiekt największego i najwyższego kultu. Prezentują one różnorodność przedstawień wizerunków Chrystusa, Matki Boskiej i świętych. Charakteryzują się wysokim poziomem artystycznym i doskonałą techniką wykonania, a przede wszystkim tym, co dla starobrzędowców najważniejsze — odznaczają się wiernością staroruskim tradycjom, swą formą i treścią nawiązują do Rublowa i szkoły Stroganowów.

Najstarsza ikona to „Chrystus w popiersiu” („*Всеержитель*”), wykonana

w Moskwie na przełomie XVI i XVII w. Pozostałe, w większości pochodzące z tego samego ośrodka, są późniejsze — XVII—XIX wieczne.

Kilka ikon: „Św. Mikołaj Cudotwórca” („*Святой Николай Чудотворец*”, Rosja, początek XIX w.), „Wniebowstąpienie” („*Вознесение Господне*”, Moskwa, XIX w.), „Matka Boska Włodzimierska” („*Владимирская Богоматерь*”, Rosja, XVIII w.), „Matka Boska Tychwińska” („*Тихвинская Богоматерь*”, Moskwa, XVIII w.), przykrytych jest wykonanymi z mosiężnej blachy, a potem złożonymi i srebrzonymi koszulkami.

Ikony prezentowane są na całej powierzchni wystawy, niemniej największe wrażenie robią w początkowej jej części, gdzie wespół z krzyżami ołtarzowymi, świecznikami cerkiewnymi i przykrytymi ozdobnymi tkaninami analogionami, stanowią próbę odtworzenia ikonostasu, pokrywającego wschodnią ścianę świątyni staroobrzędowców, tzw. molenny.

Licznie pokazywane są odlewane z mosiądzu, czasem złożone i zdobione emalią, często zwane podróżnymi, małe ikony, krzyże modlitewne, trzy- i czterokrzydłowe ołtarzyki. Pochodzą one głównie z XVIII—XX w.

Poza ikonami, przedmiotami szczególnego kultu, a jednocześnie obiektami o dużych walorach artystycznych są księgi. Są to zarówno teksty rękopiśmienne, jak i drukowane, zdobione zastawkami (rodzaj winietki), inicjałami, ramkami marginalnymi i finalikami, oprawione w deski obciągnięte skórą i spięte ozdobnymi klamrami, zwanymi zastiożkami.

Na wystawie pokazano księgi religijne (w tym liturgiczne) i parareligijne. Do grupy pierwszej należą: wydrukowany w Moskwie w 1644 r. i kunsztownie oprawiony w końcu XVIII w. *Ewangeliarz ołtarzowy* (*Евангелие на престольное*), *Potrebnik* (*Потребник*) — księga zawierająca porządek nabożeństw i teksty modlitw odczytywanych przy posługach religijnych, *Irmosy* — księga z pieśniami cerkiewnymi, autorstwa Jana Damasceńskiego, zapisanymi „kriukami” według ośmiu głosów muzycznego systemu bizantyńskiego. Spośród ksiąg parareligijnych zobaczyć można m.in.: *Odpowiedzi* (*Ответы*) — znakomity traktat teologiczny z 1723 r., będący wykładnikiem wiary starowierskiej, autorstwa Andrzeja Denisowa z klasztoru na Wygu w kraju pomorskim (w odpisie z końca XVIII w.) i *Sbornik* (*Сборник*) — zbiór utworów o charakterze moralizatorskim, hagiograficznym i apokryficznym wybranych z literatury staroruskiej, a także łacińskiego *Spectrum magnum exemplorum* (*Wielkiego zwierciadła przykładów*).

Nie zabrakło również druków wydawanych w latach sześćdziesiątych XIX w. w Piszku, w drukarni Antoniego Alojzego Gąsiorowskiego, przez wychowanka klasztoru wojnowskiego — Konstantina Gołubowa. Zobaczyć można m. in. *Prawdę o Kościele Chrystusowym* (*Истина Церкви Христовой*), *Reguły przykładowego żywota chrześcijanina* (*Устав обдержного христьянцкаго жительства*) i *Zbiór rozpraw o związkach małżeńskich* (*Сборник сочинений о браках*).

Na szczególną uwagę zasługują, jedyne tego typu obiekty muzealne, a rzadkość nawet wśród staroobrzędowców w Rosji — szaty wielkiego schimnika, datowane na przełom XIX i XX w. Są to: anaław (symbol krzyża i cierpienia), powitka (szata spodnia), dwa kukole (szaty wierzchnie), trzy

apostolniki (czapeczki pod kukołami) i pielena (tkanina służąca do przykrycia w trumnie ciała wielkiego schimnika). Wszystkie wykonane są z czarnej bawełnianej lub lnianej tkaniny, a zdobią je hafty i aplikacje z przedstawieniami męki Pańskiej. Przez swoją wymowę, surowość i pewien prymitywizm wykonania robią ogromne wrażenie i stanowią ważny element wystawy.

Na ekspozycji zobaczyć można również lestowki, przypominające różaniec katolicki, a służące do określania liczby odmawianych pokłonów i modlitw; reprodukcje kolorowych rysunków z przełomu XVIII i XIX w. prezentujące atrybuty obrzędowości i symboliki przyjęte przez staroobrzędowców oraz obowiązujące w oficjalnej Cerkwi Prawosławnej, a także reprodukcje archiwalnych fotografii z początku XX w. przedstawiające mniszki z wojnowskiego klasztoru i mieszkańców wsi Wojnowo.

Ciekawy jest również zespół pamiątek po biskupie Ignacym Wysoczańskim (1901—1975). Należy tu wymienić przede wszystkim Antimension, rodzaj przenośnego ołtarza w postaci obrusa z wizerunkami czterech Ewangelistów i złożenia do grobu Zbawiciela, konsekrowanego przez metropolitę staroobrzędowców-popowców hierarchii białokrynickiej — Tichona Braiłowskiego, a ofiarowanego biskupowi w 1957 r. do odprawiania mszy polowych, oraz strój liturgiczny, kielich, wozduchy (nakrycia kielicha), krzyżyki „napiersnyje”, relikwiarze oraz książki.

Odbiorowi tej interesującej i wartościowej wystawy sprzyja specyficzna atmosfera stworzona dzięki starannej oprawie plastycznej, odpowiedniemu dla prezentacji ikon oświetleniu oraz podkładowi muzycznemu — śpiewom religijnym wykonywanym przez staroobrzędowców wspólnoty pomorskiej.

Ekspozycji towarzyszy sprzedaż albumu autorstwa Grażyny Kobrzenieckiej-Sikorskiej *Ikony staroobrzędowców w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur* oraz zestaw slajdów o tej samej tematyce. Wystawa czynna była do końca października 1997 r.

*

W dniach 24—25 kwietnia br. w salach olsztyńskiego zamku odbyła się sesja poświęcona staroobrzędowcom w Polsce.

Zebranych powitał dyrektor muzeum mgr Janusz Cygański, który stwierdził, iż celem spotkania najwybitniejszych w kraju badaczy i znawców tej problematyki jest podsumowanie stanu dotychczasowych badań i sformułowanie postulatów badawczych.

Sesja podzielona była na trzy bloki tematyczne, na które złożyły się referaty poświęcone historii ruchu staroobrzędowego, historii sztuki i muzykologii oraz językoznawstwu.

Porannym obradom pierwszego dnia sesji przewodniczyła prof. dr hab. Barbara Dąb-Kalinowska z Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego. Referaty wygłosili: doc. dr hab. Iryda Grek-Pabisowa (Instytut Sławiastyki PAN, Warszawa) — o ruchach migracyjnych starowierów od rozłamu do czasów współczesnych oraz dr Eugeniusz Iwaniec (Stydium Języków Obcych, Uniwersytet Łódzki), który przedstawił życie i działalność przeora klasztoru

wojnowskiego w latach 1852—1867 — Piotra Iwanowicza Ledniewa (1821—1895), zwanego Pawłem Pruskim.

Pierwszą część obrad zakończyło zwiedzenie wystawy „Staroobrzędowcy na Mazurach i ich ikony”. W trakcie oglądania eksponatów Florentyna Panczenko, muzykolog z Działu Rękopisów Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt-Petersburgu, zajmująca się neumatycznym śpiewem tzw. znamienym pienijem, zaśpiewała dwie pieśni z rękopisów zapisanych „kriukami”: „Irmosów” („Ирмосов”) i zbiorku wierszy religijnych („Дзховые стихи старинные”) spisanych w Wojnowie w 1936 r. przez Iwana Zawołokę.

Popołudniowej części obrad przewodniczyła doc. dr hab. Irena Maryniakowa z Instytutu Sławistyki PAN w Warszawie.

Jako pierwszy wystąpił Edmund Rokożo (emerytowany nauczyciel z Wojnowa), który opowiedział o historii Wojnowa — mazurskiej wsi założonej w 1830 r. przez staroobrzędowców i zamieszkałej przez nich w większości jeszcze do II wojny światowej. Następnie zebrani wysłuchali referatów: prof. dr hab. Barbary Dąb-Kalinowskiej omawiającej metody badawcze malarstwa ikonowego — od teologii ikony do teorii „długiego trwania”, mgr Grażyny Kobrzenieckiej-Sikorskiej (Dział Rzemiosła Artystycznego Muzeum Warmii i Mazur, Olsztyn) przedstawiającej ikony, miedziane odlewy i barwne rysunki jako elementy kultury artystycznej staroobrzędowców oraz mgr Urszuli Nalaskowskiej (Szkoła Muzyczna, Suwałki) omawiającej dramaturgię i prezentującą muzykę obrzędu weselnego u starowierów zamieszkałych w wojwództwie suwalskim.

W drugim dniu sesji obradom przewodniczyła doc. dr hab. Iryda Grek-Pabisowa.

Referaty wygłosiły: dr Zoja Jaroszewicz-Pieresałowcew (Instytut Filologii Polskiej WSP, Olsztyn) — o stanie badań nad rękopiśmiennymi i drukowanymi księgami starowierów osiadłych na ziemiach polskich; dr Urszula Cierniak (Instytut Filozoficzno-Historyczny WSP, Częstochowa) — o życiu i twórczości poety staroobrzędowego zamieszkałego w Elku, Tadeusza Jonika (1909—1995), doc. dr hab. Irena Maryniakowa — o nazwach stopni pokrewieństwa i powinowactwa w gwarach: białoruskiej i staroobrzędowej oraz w języku polskim, dr Anna Zielińska (Instytut Sławistyki PAN, Warszawa) — o polsko-niemiecko-rosyjskiej interferencji językowej znajdującej odzwierciedlenie w polszczyźnie staroobrzędowców mieszkających na Mazurach.

Następnie rozpoczęła się dyskusja. Jako pierwszy głos zabrał Piotr Miedwiediew, kustosz Działu Rękopisów Biblioteki Narodowej w Sankt-Petersburgu, który opowiedział o znajdujących się pod jego opieką zbiorach, głównie zaś o zasobie archiwalnym dotyczącym staroobrzędowców, zebranych podczas ekspedycji w obwodzie pskowskim.

Za zorganizowanie konferencji podziękował członek Naczelnej Rady Staroprawosławnej Pomorskiej Cerkwi w Rzeczypospolitej Polskiej Waclaw Fiedotow — jedyny przedstawiciel środowiska starowierów, który przybył do Olsztyna. Inni, licznie zaproszeni, mimo dużego zainteresowania, nie mogli uczestniczyć w sesji, ponieważ jej termin zbiegł się z obchodami Wielkiego Tygodnia i przygotowaniami do soboru staroobrzędowego w Suwałkach.

Ponadto w dyskusji uczestniczyli: mgr inż. arch. Dominik Nowina-Konopka, dr Aleksander Jankowski, prof. dr hab. Barbara Dąb-Kalinowska. Na zakończenie wystąpiła Florentyna Panczenko, która swój krótki wywód na temat wciąż żywej, ale już tylko wśród staroobrzędowców-bezpopowców wspólnoty pomorskiej, tradycji śpiewu „po kriukam”, zilustrowała kunsztownie wykonaną pieśnią.

Podsumowania sesji dokonała doc. dr hab. Iryda Grek-Pabisowa podkreślając, iż głównym jej walorem była interdyscyplinarność, spojrzenie na problematykę staroobrzędową z różnych punktów widzenia i posłużenie się w jej poznaniu różnymi metodami badawczymi.

Dwudniowe obrady wyznaczyły również nowe kierunki badań nad kulturą duchową i materialną staroobrzędowców.

Zapowiedzią, iż wygłoszone referaty wkrótce ukażą się drukiem, w imieniu organizatorów, sesję zakończyła mgr Grażyna Kobrzeniecka-Sikorska.